

Ortega y Gasset a změna evropsko-českého kontextu

Josef Forbelský

K tomuto semináři jsme byli přivzváni za historické okolnosti padesátého výročí smrti filosofa José Ortegy y Gasset (9. 5. 1883–18. 10. 1955). Známa existenciální Ortegová teze zní „já jsem já a moje okolí“, *yo soy yo i mi circunstancia*. Etymologicky vzato *circunstancia* poukazuje na to, čím je jedinec obkroužen, obklopen, tedy na to, co představuje jeho zasazení do historických, přírodních a dalších souvislostí. Byť bychom zmíněný Ortegovův výrok dnes chápali jen jako literární obraz, vybízí nás, abychom si ostřeji uvědomili, za jak radikálně pozměněných společenských okolností – srovnáme-li je s rokem 1955, kdy vzpomínaný myslitel odešel ze světa – se s ním opět setkáváme. S tímto vědomím si dovolím připomenout, jak se Ortega y Gasset a jeho myšlení sblížilo s českou kulturou.

Vracíme se do Československa počátku třicátých let. Osmadvacetiletý romanista, oddaný mladému, teprve patnáct let existujícímu státu, nabízí veřejnosti v překladu spis *Vzpouřa davů* (*La rebelión de las masas*), publikovaný v Madridu tři roky předtím (1930). Nepochybně jím přesahuje dobový kulturní zájem, upřený tehdy přednostně k Paříži, ale současně se jím staví – a to obsahem knihy, který problematizuje dějinnou úlohu moderní masy – proti místním nadějím vkládaným do sovětské revoluce z roku 1917. V sousedním Německu kniha vyšla v roce 1931 pod titulem *Der Aufstand der Massen*, takže česká verze v roce 1933 zároveň nepřímo poukázala a upozornila na povahu zvratu, k němuž tam také mezitím došlo.

Co se týče revoluce jako metody společenské proměny uplatnitelné v evropském prostředí, zapochyboval o ní Ortega, jak známo, už v roce 1923 úvahou *Soumrak [zánik] revolucí* (*El ocaso de las revoluciones*). (Byla původně připojena ke spisu *Úkol naší doby*, samostatně vyšla česky v časopise *Tvář*.)

Do jaké atmosféry tenkrát Ortega promluvil, to posuďme na základě citátu uznávaného českého spisovatele. O marxismu, uchopeném a uváděném do praxe Leninem, vzkazoval Ivan Olbracht v roce 1920 do Čech ve svých *Obrazech z nového Ruska* následující: „Tot astronomická mapa, z níž možno do budoucnosti bezpečně určití východ i západ slunce a všechny konstelace hvězd; chemická řada; matematická tabeľa; přesný plán, dle něhož lze vypočítati hloubku příštích základů, nosnost a pružnost sloupoví, nutný materiál a počet potřebných dělníků“ (*Obrazy ze soudobého Ruska II*, Praha 1920, s. 13).

Proběhla čtyřicátá a padesátá léta minulého století a matematická tabeľa, aplikovaná mezitím v Československu i s jejími důsledky: znárodněním,

vyvlastněním, kolektivizací a nastolením ideologického absolutismu, obrátila naruby útroby země. Přišla šedesátá léta, dílo bylo dokonáno, ale vyjevilo se, že jeho gigantická chirurgie selhávala. Ortegův odhad z dvacátých let, že oblast společenského dění nelze předem a definitivně sevřít doktrínou sestavenou na základě čistého rozumu, se zaktualizoval. Kritičtí příslušníci generace zbité předcházejícími zkušenostmi posuzují tehdy možnosti rozrůzněného myšlenkového obhlédnutí krize. Ladislav Hejdlánek, Jiří Němec a Eva Formánková z okruhu profesora Patočky prosazují ve filosoficky zaměřené edici Váhy v pražském nakladatelství Mladá fronta raný, ale pro tuto generaci přílehlavě znějící Ortegův titul *Úkol naší doby*. Vyšel v roce 1969, v měsících hektického posrpnového mezivládí, před instalací dvacetiletého restauračního režimu (1969–1989). Záměr představit soustavněji Ortegu jako filosofa lidské existence, hledajícího rovnováhu mezi tradicí racionalismu a vitalismu, byl administrativně znemožněný. Nedošlo na jeho spisy, které sice většinou shrnují jeho přednášky, ale jsou přitom považovány za hodné zvláštní pozornosti, třeba *Dějiny jako systém* (Historia como sistema, 1941) nebo *Co je filosofie?* (¿Qué es filosofía?, 1958).

Na ty však nedochází ani v údobí společenské rekonstrukce po roce 1989. Tiskne se teď Ortega-esejista rozvíjející námět lásky a ženy. Poprvé se objevila tato přitažlivá esejistika v Čechách zásluhou Zdeňka Šmída v letech 1936 (*Rozhovory o ženách a lásce*, Conversación sobre mujeres y amor) a 1938 (*Smrt a zmrtvýchvstání*, Muerte y resurrección), když na sebe španělská kultura upjala pozornost za občanské války 1936–1939. První ze jmenovaných titulů vyšel rozšířený v roce 1996 pod názvem *Meditace o ženách a o lásce*. Kdyby byl tento vydavatelský zájem pokračoval, mohl zahrnout i proslavenou esej o lovu a jeho etice (Prólogo a „Veinte años de caza mayor“, del conde de Yebes, 1942).

Ortegovská překladová bibliografie se však nyní přece jen rozšiřuje – například časopisecky – zájmem o Ortegovu hermeneutiku, vzniká slovenský překlad *Eseje o umění* (1994). Pozornost je věnována Ortegovým žákům (Julían Marías, José Luis Aranguren) nebo filosofům, generačním pokračovatelům (Xavier Zubiri, José Ferrater Mora). Jako teoretik umění, situovaný mezi modernu a postmodernu, je Ortega vybírán za námět univerzitních seminárních prací.

Co se týče Ortegy filosofa a sociologa, objevila se roku 1993 na české scéně (z iniciativy dr. Váni, tehdy redaktora v nakladatelství Naše vojsko) reedice Černého překladu *Vzpoury davů*. Tentokrát slouží spíše jako myšlenkový rastr přiložený na čerstvou realitu, která má za sebou onu drastickou praxi, které se španělský myslitel v dvacátých letech obával. Závěrečná kapitola knihy, „Stát-největší škůdce“, nachází nyní novou ozvučnost, když se postátnění života – v tradici liberálního myšlení – chápe jako jedno z hlavních civilizačních nebezpečí.

V zmíněném roce 1993 se však už věci nedějí v Československu, nýbrž ve státě Česká republika. Budiž řečeno, že jeho autentická historicita je značnou měrou přestřena, ne-li – nepochybně s pozitivním záměrem – stíněna odkazy na ideový obrys první československé republiky z roku 1918. Existence, existenční obzor a úkoly nového státu, ve kterém aktuálně žijeme, jsou ovšem rozloženy v podstatně jiném dějinném poli, realizují se v odlišných souvislostech druhé poloviny 20. století a vytyčují se jako naléhavá témata 21. století. Na základě tohoto vědomí a prožitku byla v roce 1992 pojata a v roce 1993 uveřejněna ortegovská nabídka v podobě spisu *Evropa a idea národa* (Europa y la idea de la Nación, 1966). Její motivace vycházela z Ortegova tvrzení, že národ je sice nepochybně odkaz minulosti, ale je to především budoucnostní projekt.

Pokud však máme v úmyslu detailněji porozumět Ortegově pojednávání evropské a národní problematiky, je třeba předtím, než vstoupíme do dějin mladších severoevropských a středoevropských národů, které jsou nám bližší a vlastnější, sledovat spolu s ním dění ve Středozeří, kam koneckonců poukazuje nejen náš letopočet, ale odkud se také větví kmen kultury souborně pojmenovávané jako Západ, Okcident. Sledovat je buď jako přesunování imperiálního těžiště, jako antické Translatio Imperii, a nebo – a to zvláště – od VIII. století, kdy vliv starších evropských národů – původně rozprostřený také po severoafrických a středovýchodních březích – je odtud vytěsněn a stoupá severním směrem. Řečeno Ortegovými slovy, kdy kultura meridionální se mění na kulturu severskou, „septemtrionální“ (podle souhvězdí nazývaného Septem Triones, španělsky la Gran Osa; my však neříkáme onomu souhvězdí, které tento směr vyznačuje, ani Sedm volů, ani Velká medvědice, ale Velký vůz).

Konkretizaci úvah vedených v tomto ohledu najdeme ve spise *Jedna interpretace světových dějin* (Una interpretación de la historia universal), vydaném posmrtně roku 1958. Shrnuje 12 přednášek přednesených Ortegovu v madridském Instituto de Humanidades (Ústavu humanitních věd), kam se mohl liberální filosof v poslední fázi života uchýlit. Jsou bohaté na úvahové digrese, ale jejich hlavním cílem je polemika s anglickým historikem Arnoldem Toynbeem (1889-1975), autorem obšírného díla *A Study of History*. Najdeme tu rozvinuté Ortegovo pojetí historického ratia, odlišného od ratia matematického, a ztotožněné s narací, kontextovým vyprávěním lidských reálií. Španěl si činí nárok na niternější proniknutí do historických procesů, než jaké podává Angličan.

Jsme staří Číňané Západu, kteří navršili nejletitější a nejhutnější zkušenost, tvrdil filosof, jenž považoval svůj národ za jeden z nejstarších, a proto nejzkušenějších v Evropě.

Nepochybně zde promluvila intelektuální hravost, ba koketerie, v níž byl madridský profesor mistrem, a kvůli níž se stal i terčem kritiky. Přesto je třeba uvážit, že Ortegova úvahová pozice byla v těchto historických věcech specifická. Jeho země už koncem 19. století (1898) de facto uzavřela (a to za netečnosti všech hlavních evropských velmocí) svou imperiální fázi a nezúčastnila se první ani druhé světové války. Ortega nezažíval žádnou národně inspirovanou velmocenskou ambici, ani jako danost (což byl případ Francie a Anglie), ani jako projekt s destruktivními důsledky (případ Německa). Naopak, jako Hispánec byl zároveň Iberoameričan, člověk – dosahem svého jazyka - transatlantický. Musel si však být nepochybně vědom toho, že v první polovině 20. století došlo k přeměrování vztahu evropsko-amerického na vztah americko-evropský. Přesto považoval vzdělanostní základy evropského kontinentu v dějinách západních národů za obecně ustavující a svým způsobem – odzdola, jak upozorňoval – za re-generativní. Najdeme u něj proto pojem Evropanad-národ, a to ve smyslu budoucí kooperace ustálených evropských národů, jež překonávají dosavadní krvavou soutěž.

Jinou Ortegovou knihou podněcující k souhlasu nebo k replikám je *Úvaha o technice* (*Meditación de la técnica*), na akademickém fóru přednášená v roce 1933 a zveřejněná v roce 1977. Je důsledně antropologicky zakotvená a člověk (*homo*) je zde pojímán jako historický příběh druhově se pohybující mezi dvěma termíny. Na otázku *a quo*, odkud, je mu odpovězeno „z přírody“, na otázku *ad quem*, kam, je mu určeno „k blaho-bytu“ (*bien-estar*), ke štěstí. (Calderón by na tutéž otázku před 274 lety zřejmě odpověděl teologicky: „*Ad vitam aeternam*“.)

Evropsko-americkou techniku, odvíjející se od novodobého mechanického pojetí vesmíru, kdy člověk od nástroje přešel ke stroji, až se stal jeho komplementem, nepovažoval autor za jediný sledovatelný modul. Dokonce se chystal uvažovat – oproti technikám Západu – nad odlišnostmi asijských technik.

Součástí téže knihy je kapitola o vitálních projektech u člověka vymaňeného z přírodních nezbytností. Před hidalgovstvím, důstojností v chudobě, je dána přednost neintelektuálnímu gentlemanství, důstojnosti v bohatství. Dekorum gentlemana představuje čistá duše a čisté tělo.

Připomínáme-li si dnes José Ortegu y Gassetu, myslíte, jenž svými idejemi tak nebo onak zasáhl české kulturní prostředí, připadá nám, že ve svém osudu a rovněž díle obojí obraz spojil: byl hidalgem a gentlemanem.

Ortega y Gasset and the Change in the European and Czech Context

In the Czech milieu of the 1930s, the ideas of José Ortega y Gasset were significant primarily as a warning against the problematic concept of the masses as the “makers of history”. At the end of the 1960s, following their experiences with totalitarian collectivism, intellectuals reverted to these ideas in an attempt to restore the social function of the liberal individual. Currently, Ortega’s thought can serve as a field of confrontation for themes like Europe-Nation, Man-Technology, Hidalgo-Gentleman, etc.